

## EKOLOGIYA VA ATROF-MUHITNI ASRASHDAGI ASOSIY YONDASHUVLAR

**Abdunazarov Dilmurod A'zamjon o'g'li**

Namangan Davlat Pedagogika Instituti Magistranti

@abdunazarovdilmurod2gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20215294>

**Annotatsiya:** Maqolada ekologik tafakkurning shakllanishi, uning mazmuni va rivojlanish bosqichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Avvalo, fikrlashning ijtimoiy turlari orasida ekologik tafakkur alohida tur sifatida ajratilib, uning tarixi, shakllanish omillari va mazmuniy xususiyatlari izohlanadi. Shaxsda ekologik tafakkurning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bilimlar majmuyi, operatsion ko'nikmalar va gumanitar kompetensiyalar keng yoritilgan.

**Kalit so'zlar:** ekologik tafakkur, ekotizim tafakkuri, tizimli fikrlash, ekologik ong, ekologik kompetensiya, ekotizim, ijtimoiy-ekologik tizim, barqaror rivojlanish, ekologik model, kognitiv model, ekologik ta'lim.

**Аннотация:** В статье с научно-теоретической точки зрения анализируется формирование экологического мышления, его содержание и этапы развития. Прежде всего, среди социальных видов мышления экологическое мышление выделяется как отдельный вид, объясняется его история, факторы формирования и содержательные особенности. Широко освещен комплекс знаний, операционных навыков и гуманитарных компетенций, необходимых для развития экологического мышления личности.

**Ключевые слова:** экологическое мышление, экосистемное мышление, системное мышление, экологическое сознание, экологическая компетенция, экосистема, социально-экологическая система, устойчивое развитие, экологическая модель, когнитивная модель, экологическое образование.

**Abstract:** The article analyzes the formation of ecological thinking, its content, and stages of development from a scientific and theoretical perspective. First of all, among the social types of thinking, ecological thinking is distinguished as a separate type, and its history, factors of formation, and substantive features are explained. The complex of knowledge, operational skills, and humanitarian competencies necessary for the development of ecological thinking in an individual are widely covered

**Keywords:** *ecological thinking, ecosystem thinking, systemic thinking, ecological consciousness, ecological competence, ecosystem, socio-ecological system, sustainable development, ecological model, cognitive model, ecological education.*

### KIRISH

Ekologik ta'lim dunyoning ko'plab mamlakatlarida, jumladan, O'zbekistonda ham barqaror rivojlanishning asosidir. Xalqaro va mahalliy tadqiqotchilar XXI asr ekologik ta'lim nazariyasi va amaliyotida tub o'zgarishlar ro'y berayotgani, uning rivojlanishining yangi davrini boshlab bergan degan xulosaga keldi.

Asosiy umumiy ta'lim bo'yicha davlat ta'lim standarti hujjatlarida o'quvchilarda ekologik savodxonlik asoslarini shakllantirish, ekologik fikrlash va ekotizimga asoslangan kognitiv modelni ishlab chiqish kabi natijalarga erishish belgilangan.

### ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Keling, fikrlash nima ekanligini batafsilroq ko'rib chiqaylik. S.L. Rubinshteynning fikriga ko'ra, "fikrlash – bu shaxsdan umumiyga va umumiydan shaxsga olib boradigan bog'liqlikni ochib beradigan fikrlash harakati. Darhaqiqat fikri tiniq inson doimo ijobiy fikrlaydi, shu sababdan fikrlash har doim birinchi o'ringa qo'yiladi. Taqdim etilgan ta'riflarda asoslanib, fikrlash shaxsning ongini shakllantiruvchi jarayon degan xulosa kelishi mumkin. Bu turlarni ijtimoiy deb tasniflash mumkin, chunki uslub, tur yoki fikrlash tarziga professional faoliyat, bilim sohasi yoki aniq amaliy faoliyat ta'sir qiladi. Shuningdek, biz ekologik fikrlashni ijtimoiy ehtiyojlar tomonidan vujudga keladigan va ijtimoiy tizim rivojlanishining zamonaviy tabiatiga mos keladigan ijtimoiy fikrlash turi sifatida tasniflaymiz. Atrof-muhit muammolarining ta'siri, agar inson ongi ekologik munosabatlar va naqshlarni aks ettirsa va tushunishga harakat qilsa, fikrlashga ta'sir qilmasligi mumkin emas

Global tizim ichidagi barcha aloqalar bir-biridan ajratilgan emas, balki umumiy tizimning quyi tizimlari, ya'ni chuqur integratsiyalashgan deb qaraladi. "Biosfera va jamiyat chegaralari o'chib ketganday tuyuladi, xuddi tananing organlari va to'qimalari ajralmas bo'lgani kabi, odamlarda ijtimoiy va biologik xususiyatlar ajralmasdir. Bu yagona, katta tizim sotsiologik yoki (unchalik muvaffaqiyatli bo'lmagan) bioiqtisodiy deb nomlangan".

O'sha davrning asosiy g'oyalariga asoslangan yangi fikrlash uslubi mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shuning uchun, atrof-muhitni ifloslantiruvchilar va tabiiy muvozanatni buzuvchilar faoliyatiga nisbatan fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, shuningdek,

tabiat va inson yashash muhitining holatini to'g'ri baholash uchun uni maktab yoshidan boshlab singdirish kerak.

Umumiy ta'lim bo'yicha Davlat ta'lim standarti hujjatlaridagi yana bir talab - bu o'quvchilarda tizimli fikrlashni rivojlantirish. Uning shakllaridan biri ekologik tizimli fikrlashdir. Birinchi navbatda hayotning yuqori mavqei; tabiatga nisbatan antroposentrizm va egoizmni yengish; insoniyat va tabiat kelajagi uchun shaxsiy mas'uliyat hissi. Ekologik tizimli fikrlash ongli va ongsiz komponentlarni o'z ichiga oladi.

### NATIJALAR

Ekosistema tafakkurini rivojlantirishda ekotizim tushunchasi tizimning keng ta'rifiga kengaytirilishi kerak. Ekologik tafakkur har qanday obyektning uning atrof muhit bilan munosabatida o'rganishni o'z ichiga olsa, ekotizim kognitiv modeliga asoslangan ekotizim tafakkuri atrofda dunyoni murakkab fazoviy-vaqtinchalik munosabatlarida ijtimoiy-tabiiy ekologik tizimlar sifatida tushunishga qaratilgan. Ekotizim tafakkuri tizimli yondashuvga tayanadi, uning asosiy maqsadi tizimli tafakkurni harakatga aylantirishdir. Doimiy tizimli muammolarning mohiyatini tushunish uchun chiziqli va mexanik tafakkurdan voz kechib, chiziqli bo'lmagan va uyushgan tafakkur foydasiga foydalanish kerak. Shuning uchun, zamonaviy dunyoda ekotizim tafakkuri juda muhimdir.

Ko'pincha tizimli tafakkur obyektlar va hodisalarni yaxlit idrok etish sifatida tushuniladi. Boshqa tushunchalarga kelsak, "ekologik tafakkur" "ekologik tafakkur" tushunchasiga qaraganda 80 marta ko'proq ishlatiladi. Shu bilan birga, biz ekologik tafakkur xorijiy va rus tilidagi nashrlarda keng qo'llanilishini ko'ramiz.

Ekotizim tafakkurini rivojlantirishdagi yana bir dolzarb vazifa uni shakllantirish metodologiyasini ishlab chiqishdir. Bunday tafakkurni rivojlantirish vositasi ekotizimning kognitiv modelidir. Ekotizim tafakkuri tabiiy ekotizimlardagi ekologik aloqalar va munosabatlarni o'rganishning muhim vositasidir. Ekotizim tafakkurini bilish predmeti ekologik tizim, uning tizim hosil qiluvchi aloqalari va munosabatlari, ekologik tizimni o'rab turgan tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirda. Tabiiy ekotizimlarning tabiiy rivojlanish yo'nalishini o'zgartiruvchi antropogen omillar ta'sirida ularning xatti-harakatlarini o'rganish va bashorat qilish, sun'iy tabiiy ekotizimlarni, shuningdek, ijtimoiy-tabiiy tizimlarni o'rganish uchun ekotizim tafakkuri tobora talabga aylanib bormoqda. Boshqa tushunchalarga kelsak, "ekologik tafakkur" "ekologik tafakkur" tushunchasiga

qaraganda 80 marta ko'proq ishlatiladi. Shu bilan birga, biz ekologik tafakkur xorijiy va rus tilidagi nashrlarda keng qo'llanilishini ko'ramiz.

### **MUNOZARA**

Keling, ekotizim kognitiv modelining asosiy tamoyillarini batafsil ko'rib chiqaylik, ularning yordamida ekotizim tafakkurini shakllantirish mumkin. Ekotizim kognitiv modeli quyidagilarni o'z ichiga olgan harakatlar dasturidir:

- ekotizimdagi ekologik qarama-qarshiliklarni aniqlash;
- ularning paydo bo'lish sabablarini (ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy) har tomonlama tahlil qilish;
- ekotizimdagi o'zgarishlarning turli stsenariylarida ekologik xavflarni prognoz qilish va baholashni ilmiy asoslash;
- ekologik ongda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar haqida mulohaza yuritish (axloqiy va axloqiy qarama-qarshiliklar tufayli);
- harakatlar strategiyasini ongli, mazmunli tanlash (individual yoki qo'shma). Ekotizimga asoslangan kognitiv modelni ishlab chiqish Davlat ta'lim standarti;

Ekotizim tafakkurini odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tavsiflovchi tizimni o'rganish orqali rivojlantirish mumkin.

Masalan, "ekotizim" tushunchasi bilan bir qatorda ingliz tilidagi adabiyotlarda juda mashhur atama mavjud: "Ekologik ijtimoiy tizim" (ESS inson-atrof-muhit tizimlarini, shuningdek, "inson ekologiyasi", "Inson-ekologik tizimlar" va 'Inson tabiiy tizimlar' kabi boshqa atamalarni tavsiflash uchun ishlatiladi.

### **XULOSA**

Bugungi kunda "Ekotizim" va "Ekotizim tafakkuri" tushunchalari iqtisodiyot va biznesda qo'llaniladi. Bunday fikrlash global muammolarning sabablarini, ularning milliy darajada namoyon bo'lishini, mamlakatlarning Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo'llarini va mahalliy ta'lim tomonidan Barqaror rivojlanish uchun ta'lim bo'yicha global harakatlar dasturini amalga oshirishni tushunish uchun zarurdir. Ekotizim tafakkurini rivojlantirish vositalarini ishlab chiqishdagi qiyinchilik bu sohada g'oyalarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadigan olimlar orasida yagona kontseptual asosning yo'qligidadir.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ioileva G.V. Pedagogik tafakkur va uning rivojlanish mexanizmlari. – Moskva: Nauka, 2002.
2. Tuxtaxo'jaevich, U. I., & Soyibjanovich, X. S. (2025). UMUMTA'LIM MAKTABLARI TEXNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA METROLOGIYANING AMALIY AHAMIYATI. Journal of universal science research, 3(3), 27-30.
3. Reymers N.F. Ekologiya: tushunchalar, qonuniyatlar, jarayonlar. – Moskva: Prosveshcheniye, 1994.
4. Batalov A.A. Fikrlash turlari va ijtimoiy jarayonlar. – Sankt-Peterburg: SPbU nashri, 2015.
5. Tuxtaxo'jaevich, U. I., & Soyibjanovich, X. S. (2025). UMUMTA'LIM MAKTABLARI TEXNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA METROLOGIYANING AHAMIYATI. Journal of universal science research, 3(3), 27-30.
6. Uluxanov Ibrohimov To'xtaxo'jayevich, NamDPI, professor. [uluxanovibrohim@gmail.com](mailto:uluxanovibrohim@gmail.com). Abdalnazarov Dilmurod A'zamjon o'g'li, NamDPI magistranti. [abdalnazarovdilmurod2@gmail.com](mailto:abdalnazarovdilmurod2@gmail.com). "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali 2025-yil 6-soni. JOURNAL.NAMSPI.UZ.